

Om Bourdieus reflexiva sociologi

AV MARGARETHA JÄRVINEN

Inledning

Syftet med denna text är att diskutera, och försöka konkretisera, Pierre Bourdieus så kallade reflexiva sociologi. Bourdieu har ofta kritiserats för att vara abstrakt och för att komma med flera anvisningar om vem han *inte* vill sättas i bås med (objektivister, subjektivister, teoretiker, empirister) än anvisningar om hur han själv önskar att bli uppfattad. Målet i min artikel är att försöka ”översätta” en del av Bourdieus abstrakta resonemang till konkreta exempel (hämtade från Bourdieus egna undersökningar) på hur reflexiv sociologi kan praktiseras.

Den röda tråden igenom hela artikeln är förhållandet mellan två typer av kunskap: praktisk kunskap och teoretisk kunskap, eftersom denna relation, i min tolkning, utgör kärnan i det mesta av det som Bourdieu skrivit om reflexiv sociologi.

Praktisk kunskap opererar innanför det som Bourdieu kallar ”the discourse of familiarity” och handlar om vardagligt kunnande, praktisk perception, kunskap som inlagrats i aktörernas kroppar. Praktisk kunskap är ofta kunskap som inte når det diskursiva planet. Bourdieu talar om ”docta ignorantia – a mode of practical knowledge not comprising knowledge of its own principles” (Bourdieu 1982, s 19). ”Docta ignorantia” visar sig som – över tid relativt konsistenta – handlings- och perceptionsmönster som i sin praktiska form kan överföras från individ till individ, utan att någonsin verbaliseras. I Bourdieus förståelse är det alltså förkroppsligandet av dessa scheman som garanterar deras fortlevnad; kroppen fungerar som ett minne för perceptionerna, handlingarna, klassifikationsmatriserna – ett minne som inte nödvändigtvis kan nås av individens medvetande.

Viktigt är dock att konstatera att den praktiska kunskapen är konstruerad kunskap, inlärdd kunskap. Den praktiska kunskapen är en tyst kunskap som visserligen

MARGARETHA JÄRVINEN är pol dr i sociologi, anställd som lektor vid Sociologiskt Institut, Köpenhamns universitet. Hennes doktorsavhandling (1990) handlade om prostitution i Helsingfors. Efter det har hon bland annat arbetat med forskning om hemlöshet och missbruk. Järvinen har också skrivit mer renodlat teoretiska arbeten, bland annat om social konstruktivism.

kan sägas ligga i aktörens undermedvetna, så länge vi kommer ihåg att det undermedvetna inte är ett mystiskt universum där allmänmänskliga grunddrifter härjar, utan ett resultat av individens socialt och kulturellt specifika livshistoria. Bourdieu poängterar, med en hänvisning till Durkheim, att det undermedvetna inte består av annat än bortglömd historia (Bourdieu 1982, s 79) och att det sker en naturligörelse av de historiska konstruktionerna genom en perfekt anpassning mellan de objektiva betingelser individerna lever under och den habitus som så småningom formas.

Problemet – eller den stora utmaningen för sociologin – är att denna praktiska kunskap inte kan nås direkt av forskning. Praktisk mästring är endast möjlig för den som så att säga själv är bemästrad av denna kunskap – och den som själv är bemästrad kan inte nödvändigtvis objektivera sin kunskap, det vill säga göra den tillgänglig för forskning (Bourdieu 1992c, s 14).

Objektivering av objektiveringen

Enligt Bourdieu tenderar vi som forskare ofta att glömma bort den enorma distans som föreligger – och som *bör* föreligga – mellan ”förkroppsligad kunskap” och en forskningsmässig rekonstruktion av denna kunskap. Bourdieu placerar som bekant sin reflexiva sociologi i opposition till subjektivism, bland annat exemplifierad av fenomenologin. Subjektivismen förnekar enligt honom avståndet mellan informanten och forskaren och därmed också avståndet mellan praktisk och teoretisk kunskap. Bourdieu placerar emellertid också sin reflexiva sociologi i motsättning till objektivism. Objektivism, eller ”socialfysik” bygger visserligen på ett metodologiskt brott med informantens förstahandskunskap. Den objektivistiske forskaren letar efter strukturer som så att säga opererar bakom ryggen på informanten, och tilldelar sig själv privilegiet att bedöma om informantens kunskap är sann eller inte, om hans/hennes ställningstaganden är ideologiska eller kanske ett uttryck för rationalisering eller falsk medvetenhet. Det som objektivismen försummar, enligt Bourdieu, är dock att objektivera själva objektiveringen, att analysera vad det är som sker då informanternas praxis silas igenom objektivismens sanningsfilter. I motsättning till subjektivismen erkänner alltså objektivismen att det finns en klyfta mellan den praktiska världen och den teoretiska världen, men objektivismen tar aldrig steget fullt ut och analyserar vad det är som sker då forskaren försöker bygga en bro över praktik-teori klyftan.

I inledningen till *The Logic of Practice* (1992c, s 11) beskriver Bourdieu vilken oändligt lång tid det tagit för honom själv att inse: 1) att praktisk logik endast kan fångas in med hjälp av instrument som omskriver, och till dels upplöser denna lo-

gik, samt 2) att reflexivitet i forskningen innebär att vi riktar uppmärksamheten mot våra "objektiveringsinstrument" (genealogier, kartor, diagram, tabeller etc.) och intresserar oss för vilka effekter de har på den praxis vi studerar. Detta är ett viktigt budskap i många av Bourdieus empiriska undersökningar: modeller är falska och missvisande om vi tar dem för annat och mera än det de är, det vill säga just modeller. Förhållandet mellan modellkunskap och praktisk kunskap kan jämföras med förhållandet mellan å ena sidan en karta (typiskt en mycket ofullständig sådan, närmast en kartskiss) och å andra sidan praktisk lokalkännedom, ett system för bedömning av riktning och avstånd, inlagrat i individens kropp.

Ett mellanled i översättningen av praktisk kunskap till teoretiskt funderad kunskap är - och här diskuterar Bourdieu bland annat intervjuundersökningar och surveyundersökningar - respondentens egen diskursivering av sina upplevelser. Intervjufrågorna tvingar informanten att för forskaren försöka explicitgöra sin praktiska kunskap, på samma sätt som en hantverksmästare för sina lärlingar ibland kan vara nödd att verbalisera tekniker som normalt inte medvetandegörs (Bourdieu 1982, s 18).

Enligt Bourdieu finns det många problem i denna objektiveringsprocess - jag skall här nämna några av dem.

En punkt som lyfts fram i flera av hans empiriska undersökningar är att både forskaren och informanten tenderar att fokusera på det extraordinära i den praktiska kunskapen (jfr t ex Bourdieu 1982, s 19). Inbyggt i själva strukturen i många kvalitativa intervjuer, till exempel livshistorieintervjuer, ligger en uppförstoring av "the most remarkable moves". Det är typiskt inte den grå vardagen eller människolivet med alla dess förpliktelser, rutinmässiga handlingsmönster, små bekymmer och små glädjeämnen som beskrivs i forskningsrapporterna. Det är händelser och upplevelser som på ett eller annat sätt, enligt ett eller annat kriterium, singlas ut som signifikanta. Vi kan här dra en parallell till Goffman. Han diskuterar, i sina analyser av avvikarkarriärer, händelser som har "symptomatisk signifikans", episoder i till exempel en mentalpatients liv som utpekats som avgörande för uppkomsten och vidareutvecklingen av patientens sjukdom. Goffmans poäng är att dessa händelser eller upplevelser alltid utpekats som signifikanta i efterhand och att forskaren måste vara uppmärksam på denna retrospektiva selektion. Bourdieus budskap är det samma. Det som singlas fram i intervjuerna är ingen självklar återspeglning av det som "verkligt" skedde, det är utvalda episoder, handlingsmönster, upplevelser. Om vi som forskare önskar att förhålla oss reflexivt till våra egna analyser måste vi eftersträva transparens i dessa selektionskriterier

Ett annat "översättningsproblem" som Bourdieu diskuterar, är att informantens konstruktioner, hans/hennes diskursivering av sina primärupplevelser alltid är prä-

lade av gruppens officiella, sanktionerade föreställningar. Annorlunda kan det väl inte vara, men Bourdieu menar alltså att den sociologiska forskningen inte beaktar detta i tillräcklig grad. Informanten återger helt enkelt, i sin diskursivering av den praktiska kunskapens logik, rådande föreställningar av vad som är tänkbart eller inte tänkbart, vad som är acceptabelt eller oacceptabelt, vad som är normalt eller onormalt, och alla dessa föreställningar är i sin tur en återspeglning av de sociala differentierings- och maktprinciperna i gruppen (Bourdieu 1982, s 37). Bourdieus standardexempel på denna punkt är hämtat från antropologiska studier av giftermålsmönster. Alla de antropologer som genom tiderna har beskrivit ”parallell-kusin-giftermål” (= en man som gifter sig med sin farbrors dotter) som den dominerande giftermålsstrategin i bland annat nordafrikanska kabylsamhällen har, enligt honom, tagit fel. Parallell-kusin allianser är nämligen inte den vanligaste äktenskapstypen, men den officiellt sanktionerade äktenskapstypen. Parallell-kusin giftermål är, enligt Bourdieu, själva symbolen för den mytisk-rituella representationen av en patriarkalisk samhällsordning. Det är gruppens “doxa” som via (först och främst de manliga) informanterna överförs till naiva antropologer, som okritiskt accepterar denna doxa som den objektiva sanningen om kabylnas familjestruktur (Bourdieu 1992c, s 184).

Ett tredje problem i rekonstruktionen av praktisk kunskap till teoretiskt funderad kunskap är att informantens diskursivering präglas av det som Bourdieu kallar en kvasivetenskaplig attityd. Intervjun, frågeformuläret, interaktionen med forskaren, tvingar informanten att betrakta sina egna handlingar i ett perspektiv, som varken följer den praktiska kunskapens logik eller en vetenskaplig logik. Med ”kvasivetenskaplighet” avser Bourdieu ett förunderligt amalgam av självreflektion, sunt förnuft, populärvetenskap och en i själva intervjusituationen frammanad ”legalism”, präglad av det som informanten tror att forskaren förväntar sig av honom/henne (Bourdieu 1982, s 91).

Sålunda menar Bourdieu till exempel att forskning ofta pressar en tvångsmässig tidsstrukturerings ned över det levda livet. En fråga så oskyldig som ”och vad hände sedan?” inviterar informanten att placera två händelser, två upplevelser, två episoder på ett kvasivetenskapligt tidsschema. Episoder som inte behöver ha haft (men som givetvis kan ha haft) något med varandra att göra, häktas nu på varandra som länkar i en kedja och blir därmed beroende av varandra. Det kan vara episoder som de fakto låg långt från varandra tidsmässigt, eller episoder – upplevelseblock – som förlöpte parallellt i informantens liv. I den retrospektiva återgivningen får de dock ett inbördes sammanhang, en före-efter placering, och därmed ofta ett orsak-verkan sammanhang, som enligt Bourdieu är typiskt för biografiska rekonstruktioner, men främmande för den praktiska kunskapens logik. Skeenden som i

praxis uppträder simultant eller huller om buller i total oordning och brist på systematik tvingas in i en linjär ordning, strukturerad genom ogenomsådliga kronologiska kriterier (Bourdieu 1982, s 83).

Här möter vi Bourdieus motvilja mot traditionell livshistorie-forskning. Bourdieu beskriver "den biografiska illusionen" och avser därmed den felaktiga föreställningen att livet utgör en helhet, ett samlat uttryck för ett projekt, ett resultat av en subjektiv eller objektiv intention (Bourdieu 1997, s 80). Den biografiska illusionen utgår från tesen att det enskilda livet har en utgångspunkt, en unik existensgrund, en genomgående princip och att en individs levnadslopp handlar om fullbordan, uppnåelse av ett fastsatt mål (telos). Subjektet och objektet (intervjuaren och informanten) har ett gemensamt intresse att upprätthålla den biografiska illusionen och accepterar därför båda postulater om "meningen" med den existens som livshistorien handlar om. I livshistorieberättandet tenderar informanten att "göra sig själv till sitt livs ideolog" genom att välja ut signifikanta händelser och sammanfoga dem till en större, meningsgivande helhet. Denna helhet har som funktion att peka ut det unika i just detta människoöde, och att slå fast koherensen i det livslopp som forskaren och intervjupersonen har valt att delge andra människor. Idén om ett linjärt mänskligt levnadslopp, där individen går från fas till fas, liksom ett tåg som når den ena efter den andra av de stationer som finns med i körplanen, passar emellertid dåligt ihop med livets virrvarr, bestående av biologiska och sociala processer i konstant och komplex växelverkan (ibid.).

För att rekapitulera så långt: En strukturering av det levda livets kaos är ett oundgängligt led i forskningsprocessen. Men en vetenskaplig rekonstruktion av den praktiska kunskapens logik innebär en kraftig omskrivning, gränsande till destruktion, av denna logik. Forskningen upplöser alltså det den försöker fånga då den tvingar in praktiska handlingar och tankemönster i "objektiva" scheman och modeller, och i tidsramar som är främmande för mänsklig praxis. Huvudbudskapet i Bourdieus reflexiva sociologi är mycket enkelt: all forskning handlar om diskursivering; det finns en grundläggande konflikt mellan praxis och diskurs; denna konflikt leder till stora översättningsproblem, problem som oftast osynliggörs i forskningsrapporterna.

Här skall inflikas att en "objektivering av objektiveringen" inte för Bourdieu är detsamma som att forskaren gör reda för sitt specifika teoretiska perspektiv och/eller sin egen praktiska förståelse av det fenomen han/hon studerar. Det är inte heller det samma som att forskaren, i förordet till sin undersökningsrapport, presenterar sig själv: ålder, kön, civilstånd, antal barn, politisk åskådning etc. Den typen av "reflexivitet" visar Bourdieu närmast förakt för. Kunskap präglas inte bara, som en elementär relativist kunde hävda, av det specifika forskningsperspektiv som

en individuell observatör, positionerad historiskt och socialt, väljer att anlägga på det han/hon observerar. Det är en betydligt mera radikal reflexivitet Bourdieu efterlyser, en reflexivitet som riktas mot själva det att ha ett forskningsperspektiv, att vara ett observerande subjekt som förhåller sig till ett forskningsobjekt.

2. Konstruktionen av objektet

Vi är därmed inne på en annan viktig del av Bourdieus reflexiva sociologi, den del som handlar om ”konstruktionen av objektet”. Objektkonstruktionen är för Bourdieu den fundamentala forsknings-akten; vi kan inte ge oss i kast med ett analysarbete utan en eller annan form av hypoteser, en eller annan form av ”konstruktions-instrument”. Om vi föreställer oss att vi kan närma oss ett forskningsobjekt utan att ha en förståelse av det, så betyder det bara att vi konstruerar utan att vara medvetna om det (Bourdieu, Chamboredon & Passeron 1991, s 249). Objektkonstruktion handlar emellertid inte bara om hypoteser; forskaren konstruerar sitt objekt hela vägen igenom undersökningsprocessen. Problemformulering, datainsamling, analys och rapportering – i alla dessa faser av forskningsprocessen (som Bourdieu givetvis inte accepterar som distinkta faser) efterlyses en kritisk granskning av objektkonstruktionen.

Bourdieu diskuterar bland annat fenomenet ”ostrukturerade” och ”semi-strukturerade” intervjuer. Idén bakom dessa intervjuformer har bland annat varit att forskaren försöker undgå alltför strikta förkonstruktioner av det fenomen han/hon önskar studera, och samtidigt att intervjuaren eftersträvar en så naturlig interaktionsform med informanten som möjligt. Ofta är de ostrukturerade och semistrukturerade intervjuerna dock dåligt förberedda och saknar teoretisk förankring, menar Bourdieu. Informanten ställs inför ett virrvarr av spontansociologiska temablock, och försöker efter bästa förmåga leva upp till intervjuarens förväntningar. ”[G]iven that one can ask anything of anyone and that almost anyone always has enough good will to give some sort of answer to any question” (Bourdieu, Chamboredon & Passeron 1991, s 42). Konsekvensen av detta är att undersökningens så kallade resultat kommer att bekräfta forskarens (och informantens) icke explicitgjorda förståelser av det studerade fenomenet (jfr. Bourdieu 1996b).

Enligt Durkheim var det stora problemet i uppbyggnaden av sociologin som vetenskap det faktum, att alla människor är övertygade om att de själva har en äkta, närmast medfödd, förståelse av den sociala världen. Samhället är fyllt av spontansociologi, och inne i alla människor bor det en liten sociolog – varför skulle då rätten att sätta ord på det sociala livet överlämnas till sociologer? Denna fråga är berättigad, menar Bourdieu. Många rapporter, skrivna av riktiga sociologer, innehåll-

ler ingenting annat än en återgivning av vardagligt pladder, eventuellt omformulerat till att kvasivetenskapligt språk. Dylika undersökningar kan knappast bidra till att skapa respekt för sociologin.

Att bryta med spontanteoretiska objektkonstruktioner är alltså sociologins stora utmaning, och detta är inte lätt, eftersom den sociala världen hela tiden konstruerar sig själv. Sociologer uppträder alltför ofta i den okritiska rollen som "statstjänare" och bedriver i denna roll en forskning som helt enkelt konverterar sociala problem – det vill säga byråkratiska, administrativa konstruktioner – till sociologiska problem (jfr Bourdieu 1992a). Dessa sociala problem appellerar omedelbart till vårt sunda förnuft, de förefaller självklara för oss, eftersom de ingår i den samhällliga diskurs som också vi är en del av. En forskare som tar till sig den sociala världens konstruktioner vinner ofta både tid och anseende. Han eller hon kan blott överta de data, den statistik och de definitioner som redan föreligger; svaren på forskarens frågor ligger redan där ute och väntar på att bli insamlade. Så länge vi ställer de forskningsfrågor till den sociala världen som den önskar att vi skall ställa, så talar den gärna om sig själv, skriver Bourdieu. Den sociala världen älskar forskare som "protokollför" den, forskning som fungerar som en spegling (jfr Bourdieu, Chamboredon & Passeron 1991, s 250; Bourdieu & Coleman 1991, s 377).

Det förkonstruerade, antingen det är kategoriseringar i det politisk-administrativa systemet vi övertar, eller resonemang som har karaktär av allmänt tankegods, är både svårt att genomskåda och seglivat. Att epistemologiskt bryta med det förkonstruerade innebär ett brott med begrepp och metoder som i alla avseenden framstår som naturliga. Bourdieu konstaterar, med en hänvisning till Bachelard, att symaskinen först kunde uppfinnas i det ögonblick konstruktörerna slutade upp med att ha syende för hand som modell och utgångspunkt för sin uppfinnelse. På samma sätt bör sociologin insistera på sin egen design av den sociala världen och bryta med spontanteoretiska diskursiveringar av social praxis (Bourdieu, Chamboredon & Passeron 1991, s 37, jfr även Bourdieu & Wacquant 1992).

Man kan i Bourdieus texter finna flera exempel på forskningsområden där han menar att sociologiska utredare övertar populära och/eller politisk/administrativa objektkonstruktioner. Ett sådant område är opinionsundersökningar, som bygger på en, sällan explicitgjord, förförståelse med bland annat följande komponenter: föreställningen att alla människor kan ha en åsikt om allting; föreställningen att alla respondenters åsikter är lika mycket värda, samt; föreställningen att de insamlade åsikterna kan summeras till en meningsfull helhet eller omräknas till procenter och genomsnitt. Fenomenet "public opinion" är enligt Bourdieu en artefakt som forskarna okritiskt övertar från politiker och andra intressenter. Den legitimerande frasen "Gud är på vår sida" har ersatts av frasen "allmänopinionen är på vår sida".

I stället för att delta i detta legitimeringsspel borde forskarna intressera sig för variationerna i "opinionsformulerings"- möjligheter i befolkningen. För att en respondent överhuvud taget skall kunna uttrycka sin politiska åsikt måste flera betingelser vara uppfyllda. För det första måste han/hon kunna "diskursivera sina dispositioner" – det vill säga göra sin praktiska kunskap tillgänglig för forskning (jfr. ovan). För det andra kräver ett ställningstagande till intervjuarens frågor att den svarande har förstått de alternativ som ställs mot varandra. För det tredje måste respondenten ha (åtminstone ett minimum av) intresse för det sociala område frågorna gäller. Att ha intresse är i Bourdieus förståelse det samma som att ha aktier i någonting, och därför det samma som att ha rätt och makt att uttala sig. Sannolikheten att ha en åsikt i politiska frågor är mycket olika stor i olika befolkningsgrupper. Andelen "vet inte"- svar i opinionsundersökningar är störst bland kvinnor, bland lågutbildade, samt i provinsen. Fenomenet "public opinion" återspeglar alltså inte hela befolkningens hållningar, utan endast den diskursiverade opinionen, den mobiliserade opinionen i de befolkningsgrupper som har förmågan, intresset och rätten att ha en åsikt (Bourdieu 1984, s 397; Bourdieu 1995, s 149).

Ett besläktat exempel på brott med poulärsociologiska objektkonstruktioner finner man i Bourdieus reflexioner kring fenomenet yttranderätt. Också på denna punkt argumenterar han emot den vulgärdemokratiska föreställningen att alla människor har samma rätt att yttra sig och samma möjligheter att bli hörda. Variationerna i "ordets makt" handlar inte bara om lingvistisk kompetens, utan helt generellt om social kompetens, det vill säga variationer i yttranderätt avhängigt av kön, ålder, socioekonomisk status etc. Att ta ordet offentligt kräver att man är auktoriserad att uttala sig, och (den osynliga) rollistan över vem som kan uttala sig i vilka sammanhang är fastlagd i full harmoni med samhällets maktstrukturer. En kompetent talare är helt enkelt en behörig talare, men auktorisationen kan uppnå full effekt endast om de bakomliggande maktmekanismerna är osynliggjorda. Talegåvan – "han har ordet i sin makt" – måste framstå som en naturlig, i personen inneboend, egenskap och denna individualisering uppnås de faktorer, genom att yttranderätten tenderar att förkroppsligas hos de personer som fått den tilldelad. Yttranderätten visar sig i de auktoriserades sätt att röra sig, stå, sitta och gå, och i deras miner och gester; eller med Bourdieus ord: "The strength of the ethos is that it is morality made flesh" (Bourdieu 1995, s 86). Omvänt har icke-auktoriserade personer enorma hinder att övervinna om de försöker erövra det offentliga ordet. Bourdieus standardexempel här är den rädsla, osäkerhet och nervositet som många kvinnor upplever i offentliga diskussioner. Dessa upplevelser har alltså sin reella sociala och historiska grund; kvinnor har inte samma självklara, kroppsliggjorda rätt att uttala sig offentligt som män i motsvarande socioekonomiska position.

Bourdieu hänvisar till grekernas ”skeptron”, ett tecken, ett föremål, en symbol som överförs till en talare, för att visa att hans tal är auktoriserat och att publiken är förpliktad att lyssna. Han menar att det cirkulerar mängder av ”skeptrons” i våra dagars offentliga diskussioner, men att de är osynliga, och att de går från man till man (i specifika samhällsskikt, givetvis), och sällan till kvinnor (ibid. s 78).

Sociologins ärende är bland annat att kartlägga makt och det innebär ofta att sociologer talar emot dem som har den mest självklara yttranderätten i samhället. Sociologin kommer därför ofta på kollisionkurs med mäktiga sociala intressen, speciellt intressen som är osynliga eftersom de har naturliggjorts. Det största epistemologiska hindret i sociologin är dock att den själv är inkapslad i maskineriet kring yttranderätten. Den är en del av det sociala system som dels producerar objektkonstruktioner, dels tillrättalägger villkoren för dessa konstruktioners dominans och trovärdighet (Bourdieu & Coleman 1991, s 376).

Den reflexiva sociologins uppgift är i vissa avseenden rakt motsatt antropologins traditionella uppgift, skriver Bourdieu. Medan antropologernas mål kan vara att ”domesticate the exotic” så bör en sociolog, som studerar sitt eget samhälle, sträva efter att ”exoticize the domestic”. Sociologen måste alltså försöka bryta med dominerande förförståelser och sin egen förkroppsligade praktiska kunskap om det fält han/hon studerar (Bourdieu 1988, s I). Denna uppmaning är självklart inte lätt att följa, eftersom den praktiska kunskap forskaren bär med sig ofta är icke-diskursiverad kunskap, vilket betyder att vår förförståelse av forskningsobjektet ligger på det omedvetna planet. Icke desto mindre upprepar Bourdieu detta i stort sett i alla sina böcker: Om inte forskaren objektiverar de kriterier, begreppsdefinitioner och klassifikationssystem som är den sociala världens egna konstruktioner, så infiltrerar de forskningen och gör forskningsresultaten till rena replikationer av de populära konstruktionerna.

3. Relationer, dispositioner, positioneringar

Bourdieus ideal, en objektivering av objektiveringen och ett brott med (forskarens egna och andra människors) förkonstruktioner, kan knappast förstås om vi inte beaktar frågan vad teoretisk, analytisk kunskap är i hans reflexiva sociologi. Vad i den praktiska kunskapens värld är det som Bourdieu försöker avtäcka i sina ”socioanalyser”; vilka är de mekanismer som synliggörs då den inlärd okunskapen diskursiveras?

Bourdieu beskriver själv sin sociologi som inriktad på relationella analyser. Det är relationerna mellan positioner, mellan fält och mellan kapitalformer som är de bärande elementen i den sociala världen och forskningens uppgift är att erövra, kon-

struera och dokumentera dessa. Han betecknar också sin sociologi som dispositionell. Målet för socioanalyserna är att fånga in ”de potentielle muligheter der er indskrevet dels i agenternes kroppe, og dels i strukturen i de situationer de handler inden for, eller rettere sagt; de potentielle muligheder der er indskrevet i relationene mellem disse to” (Bourdieu 1997, s 11). Sociologins uppgift är att analysera förhållandet mellan sociala positioner (i ett relationellt perspektiv), agenternas dispositioner (eller habitus) och deras positioneringar, det vill säga de val de företar inom den mänskliga praktikens olika områden (ibid. s 20).

Huvudsyftet i Bourdieus socioanalyser kan sägas vara att avtäcka den sociala alkemi som den praktiska kunskapen lever och frodas i. Praktisk kunskap är, som tidigare konstaterat, ”docta ignorantia”, en kunskap som inte inkluderar en medvetenhet om sina egna tillblivnings- och utvecklingsprinciper. Social alkemi förutsätter ett individuellt och kollektivt icke-erkännande (*méconnaissance*) av de objektiva mekanismerna bakom aktörernas positioneringar, ett socialt självbedrägeri som följer att individernas val alltid harmonierar med deras sociala positioner och dispositioner (*habitus*) (Bourdieu 1982, s 6).

Habitus är den *modus operandi* som aldrig kan nås direkt av forskningen men som tar sig observerbara uttryck i *modus operatum*, det vill säga individens tankar, handlingar och tankar om handlingar (Bourdieu 1982, s 18). I Bourdieus många och skiftande definitioner på begreppet habitus, och i hans många och skiftande kommentarer till dessa definitioner, syns hans stora motvilja mot begreppet regler. Att avtäcka habitus är inte det samma som att leta efter handlings- och perceptionsstyrande regler. Att hävda att praxis styrs av regler är enligt honom detsamma som att postulera att vägar som är röda på en karta också måste vara rödmålade ute i det verkliga landskapet. Fenomenet regler är, liksom normer och roller, teoretiska skrivbordskonstruktioner som sociologen inte skall tvinga ner över de handlings- och perceptionsmönster han/hon tycker sig se hos sina studieobjekt (Bourdieu 1982, s 73).

Inte regler, inte modeller, inte roller alltså – det vi skall intressera oss för är de ”scheman för perception, tanke och handling” som är en produkt av historien och som producerar, eller snarare orkestrerar praxis, och därmed ytterligare historia (Bourdieu 1992c, s 54). Habitus skapar ett dialektiskt förhållande mellan den objektiva verkligheten och aktörernas förväntningar och aspirationer, mellan sociala strukturer och mentala strukturer, och ger därmed aktörerna deras så kallade realitetssinne, deras känsla för sina egna begränsningar. En aktör eftersträvar inte det som inte eftersträvar honom/henne, skriver Bourdieu, och menar härmed att det gradvis uppstår en mer eller mindre fullkomlig harmoni mellan de objektiva möjligheter som står till en aktörs förfogande och de mål som han/hon betraktar som

önskvärda, acceptabla, realistiska, tänkbara. Aktören gör en dygd ut av nödvändigheten och avvisar det som a priori har avvisat honom/henne. Det är denna typ av dubbelnegationer som Bourdieu anser vara sociologins förnämsta uppgift att avtäckta. I sina socioanalyser menar han sig kunna påvisa att det som tillsynes är individens fria val de fakto harmonierar med sociala inklusions- och exklusionsmekanismer som den enskilde aktören har stora vanskligheter att genomskåda, och ännu större vanskligheter att påverka (jfr. till exempel. Bourdieu, 1984, 1996a).

På denna punkt polemiserar Bourdieu kraftigt inte bara mot det han kallar Sartres ultraindividualism – uppfattningen att varenda handling är resultatet av ett förutsättningslöst möte mellan individen och hans värld. Han protesterar också mot "rational choice" resonemang av allehanda slag: "How can one fail to see that decision, if decision there is, and the 'system of preferences' which underlies it, depend not only on all the previous choices of the deciser but also on the conditions in which his choices have been made, which include all the choices of those who have chosen for him... Genesis implies amnesia of genesis" (Bourdieu 1992c s 50).

Sociologi handlar inte först och främst om det sociala, hävdar Bourdieu; det handlar i lika hög grad om individen, men väl att märka individen som "socialiserad kropp", individen som en reinkarnation av det kollektiva. Den socialiserade kroppen och de sociala fält kroppen opererar på är två sidor av samma sak, två produkter av samma historia; de är ett resultat av samma differentieringsmekanismer, samma klassifikationsprinciper. I själva verket är det som betecknas det sociala (inklusive den socialiserade kroppen) ingenting annat än "historia, historia och historia om och om igen" (Bourdieu 1995, s 46).

En av de fundamentala effekterna av den harmoni mellan objektiva struktureringsprinciper och den praktiska kunskapens logik som Bourdieu beskriver är alltså att den ger upphov till en common-sense värld, fylld av självklarheter, fakta, gränsdragningar mellan rätt och orätt, normalt och onormalt. Alla etablerade ordningar tenderar att skapa en naturalisering av sin egen villkorlighet. Därmed reproduceras också de maktrelationer som ligger till grund för klassifikationssystemen, med resultatet att också dessa får status som naturliga (Bourdieu 1982, s 164). Naturalisering handlar om att en grupp, eller ett fält, doxa fastläses. Traditionen tiger alltid om sin egen status som tradition; doxa är det som "goes without saying because it comes without saying" (ibid, s 167). Sociologins roll här är att dekonstruera gruppens doxa genom att relatera den till de sociala differentieringsprinciper, de makt- och dominansförhållanden som ligger bakom aktörernas dispositioner och positioneringar. Forskningens mål är att diskursivera det tidigare osagda, att avslöja det kollektiva självbedrägeri som är grundlaget för hela vår sociala existens (Bourdieu 1990). Det mest osynliga är typiskt det mest självklara, det som man har

uppnått enighet om utan att ens behöva diskutera. Därmed får sociologin den svåra uppgiften att beskriva fenomen som samtidigt är kända och okända, accepterade och icke-accepterade, eller rättare sagt fenomen vars hela logik och legitimation bygger på ett osynliggörande av det oacceptabla.

Ett konkret exempel på studier av denna typ är Bourdieus analyser av fenomenet studieframgång (jfr Bourdieu & Passeron 1977; Bourdieu 1994). Enligt rådande doxa styrs en individs väg igenom undervisningssystemet först och främst av hans/hennes begåvning – detta speciellt i våra dagar då de största socioekonomiska hindren för lägre samhällsgruppers möjligheter till högre utbildning anses vara avskaffade. Bourdieu demonstrerar dock, i sina studier av det franska universitetssystemet, vilket tätt samband som föreligger mellan studenternas sociala bakgrund – familjebakgrund, skoltyp, linjeval i grundskolan – och deras möjligheter att göra akademisk karriär. På universitetsnivå tas det för givet att studenterna omedelbart kan smälta in i den akademiska kulturen, inte minst i det abstrakt-vetenskapliga språkbruk som är bärande för denna kultur. Den akademiska jargongen är emellertid ett dövt språk för majoriteten av Frankrikes befolkning, skriver Bourdieu – således också för de nya studenter som inte har fötts in i den utbildningsmässiga eliten. För dessa studenter torde föreläsningar och pensum de första åren framstå som en semantisk dimma som de har stora vanskligheter att tränga igenom, men som de inte kan dra i tvivelsmål, utan att få sin egen begåvning ifrågasatt. ”Arvingarna” däremot, det vill säga de studenter som är sociokulturellt predisponerade till en karriär i den akademiska världen, ingår i en (omedveten) allians med universitetslärarna, och blir därmed medspelare i ett system vars innersta kärna är myten om naturbegåvning och individuell genialitet (Bourdieu & Passeron 1979).

I minutiösa studier av franska studenters studieframgång har Bourdieu och hans medarbetare kunnat påvisa att det först och främst är graden av överensstämmelse mellan studentens och lärarens språkbruk (och därmed: habitus) som är avgörande för studenternas examensresultat. I lärarnas bedömningar av studenternas prestationer framträder ett mönster där studenter från lägre samhällsklasser tilldelas attribut som ”flitig”, ”seriöst arbetande”, ”försiktig” och ”hederlig” medan epiteterna ”självständig”, ”säker”, ”originell”, och inte minst ”briljant” nästan uteslutande häftas på studenter från det högsta samhällsskiktet. Och den sociala alkemins distinktioner tenderar att accentueras med tiden. Den positiva stämplingen av arvingarna som begåvade uppmuntrar dem till att ”verkliggöra sin essens” och ”leva i harmoni med sin sociala natur”. Aspirationerna inlagras genom en process av växelvis stöd och krav, en process som inte lämnar något utrymme åt anspråkslöshet. På motsvarande sätt styrs de sociokulturellt underprivilegierade (och ofta kvinnliga studenter) in i en mindre framgångsrik karriär, och vad värre är: de accepterar ofta

beredvilligt detta öde. De betraktar nämligen sin egen bristande studieframgång i samma perspektiv som lärarna gör, och accepterar därmed att de är mindre originella och briljanta än arvingarna. På detta sätt döljs och omskrivs selektionsmekanismerna i utbildningssystemet (Bourdieu & Passeron 1979; Bourdieu 1988, s 194 ff).

Ett annat exempel på social alkemi som Bourdieu har försökt avtäcka är fenomenet ”intressefria handlingar”. En del av hans empiriska studier har som bekant riktats mot sociala fält (religiös verksamhet; den akademiska världen, för att nämna två områden) som anses vara intressefrihetens främsta bastioner, det vill säga, fält där enkla ekonomiska motiv och profitmaximeringstänkande omedelbart tycks ha bannlysts (Bourdieu 1997, s 173). Bakom denna så kallade intressefrihet, bakom den skenbara fromheten, dygden och altruismen på till exempel det intellektuella fältet pågår det dock ett subtilt intressespel. Det är ett hårt och hänsynslöst spel om symboliska kapitalformer som erkännande, ära och berömmelse i det dagliga kamouflerat som ett spel om kunskapsintressen (”Erkenntnisintressen”, jfr Bourdieu & Coleman 1991, s 373). Den akademiska kampen är alltid en kamp om de dominerande positionerna, och om vilka aspiranter som skall beviljas tillträde till fältet och vilka som skall hållas utanför. Striden förs alltså inte bara mellan direkta konkurrenter om tjänster, forskningsområden och projektmedel, utan också mellan de etablerade på fältet och nykomlingarna. Här står de dominerande (medvetet eller omedvetet) som försvarare av fältets doxa, medan de dominerade står för det kätterier som enligt Bourdieu skall till för att förnya fältet. Utmanarna ifrågasätter dock inte spelet som helhet – fältets undergång skulle ju ödelägga deras egna framtidsmöjligheter. Med sitt kätterier eftersträvar de blott en försiktig omstrukturering av fältet och ett framskyndande av de etablerades detronisering, för att på detta sätt tillrättalägga möjligheterna för sitt eget avancemang (Bourdieu 1996c, s 131; jfr även Bourdieu 1992b).

Avslutning

Bourdieus reflexiva sociologi har i denna artikel sammanfattats i tre teman. För det första kan kraven på reflexivitet hos forskaren samlas i uttrycket ”en objektivisering av objektiveringen”. Reflexiv sociologi handlar då om en ökad uppmärksamhet på själva översättningen av praktisk kunskap till teoretisk kunskap. Vad är det som sker med den praktiska kunskapens logik då den rekonstrueras genom intervju- och surveyundersökningar? Utifrån vilka kriterier väljer forskaren ut de händelser och upplevelser som tilldelas symptomatisk signifikans i till exempel livshistorieanalyser? I vilka avseenden återspeglar informantens diskursivering doktrinära hållningar i den grupp han/hon representerar? En objektivisering av objektiveringen

betyder bland annat ett synliggörande av det som sker i ”forskningens köks-regioner”, en större öppenhet kring alla de framtvungade avslutningar (closures), alla de val och frånval som ligger bakom den slutliga forskningsprodukten.

För det andra uppmanar Bourdieu oss att rikta sökljuset mot själva objektkonstruktionen. Om sociologin skall kunna försvara sin status som vetenskap måste den bryta med spontanteoretiska förförståelser av de fenomen som studeras, det må så vara definitioner och kategoriseringar i det politisk-administrativa systemet eller vedertagna ”sanningar” ute i befolkningen. Ett brott med spontanteori innebär emellertid också att forskaren måste distansera sig från sin egen omedelbara förståelse av det fält han/hon studerar, en förförståelse som ofta ligger på ett icke-diskursivt plan. Här efterlyser Bourdieu ett synliggörande av forskarens egen (omedvetna) praktiska kunskap och en kontinuerlig kontroll av denna kunskap för att undgå att forskningsresultaten blott blir en replikation av förförståelsen.

För det tredje skall forskaren inta ett relationellt perspektiv i sina analyser, det vill säga fokusera på förhållandet mellan positioner, dispositioner (habitus) och positioneringar (aktörernas val). Det relationella perspektivet är Bourdieus alternativ till en subjektivistisk epistemologi som ignorerar distansen mellan praktisk och teoretisk kunskap, och glömmer att intressera sig för de två första leden i trilogin positioner-dispositioner-positioneringar. Det är också ett alternativ till en objektivistisk epistemologi, som bara fokuserar på elementet ”positioner” (struktur) och ignorerar aktörerna och deras positioneringar .

I sista hand vilar Bourdieus metodologiska rekommendationer på två grundläggande tankefigurer. Den ena är överbevisningen att all forskning handlar om ett synliggörande av det fördolda, en verbalisering av det utsagda. Reflexivitet i förhållande till implicita, icke erkända moment i forskningsprocessen; reflexivitet i förhållande till tysta, spontanteoretiska förförståelser eller officiella problemkategoriseringar; reflexivitet i förhållande till fältets osynliga doxa – alla dessa punkter handlar om en diskursivering av docta ignorantia. En reflexiv sociologi kräver att forskaren, med hjälp av sina teoretiska och metodologiska kunskaper, avtäckar det omedvetna i forskningsprocessen, i objektkonstruktionen, i aktörernas positioneringar på det fält som studeras. Den andra grundläggande tankefiguren i Bourdieus sociologi handlar om den inlärda okunskapen som ett historiskt konstruerat fenomen. Docta ignorantia är framvuxen ur, och reproduceras i enlighet med, de objektiva makt- och dominansförhållandena i samhället. Det sociala – inklusive individernas förkroppsligade praktiska kunskap – är för Bourdieu ingenting annat än ”historia, historia och historia om och om igen” men märk väl en historia som tiger om sin egen status som historia.

Om man, som jag har försökt göra i denna text, försöker konkretisera Bourdieus

reflexiva sociologi till ett antal rekommendationer, kommer man till slutsatsen att det är enorma krav Bourdieu ställer till sociologin. Den sociologiske forskaren skall uppträda i rollen som "socioterapeut" inte bara i förhållande till olika sociala fält, utan också i förhållande till sig själv och sin egen (omedvetna) praktiska kunskap. Patienten i denna gigantiska socioterapi är ingen mindre än samhället självt – inklusive den lilla del av det sociala som förkroppsligats i forskarens gestalt. Målet för socioterapeuten är att avslöja den dolda maktstruktur som ligger bakom all doxa, alla självklarheter, alla sanningar som det sociala livet bygger på. Detta enorma behandlingsarbete skall utföras av en terapeut, sociologen, som själv hela tiden deltar i det sociala livets maktspel. Socioanalysen försvåras alltså av att både terapeuten och hans/hennes patient (samhället) lider av samma sjukdom, vars "alkemiska" karaktär, enligt Bourdieu, medför en närmast total brist på sjukdomsinsikt hos sina offer. ■

Litteratur

Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.

Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron (1979) *The Inheritors: French Students and their Relation to Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.

Bourdieu, Pierre (1982) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre (1988) *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1990) *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon & Jean-Claude Passeron (1991) *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaires*. New York: Walter de Gruyter.

Bourdieu, Pierre & James S. Coleman (ed.) (1991) *Social Theory for a Changing Society*. Boulder: Westview Press.

Bourdieu, Pierre (1992a) "Thinking About Limits".

Theory, Culture and Society 9:37–50.

Bourdieu, Pierre (1992b) *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1992c) *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre & Loic J.D. Wacquant (1994) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1994) *Academic Discourse: Linguistic Misunderstanding and Professional Power*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1995) *Sociology in Question*. London: Sage.

Bourdieu, Pierre (1996a) *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1996b) "Understanding". *Theory, Culture & Society* 13:17–37.

Bourdieu, Pierre (1996c) *Symbolisk makt*. Oslo: Pax Forlag.

Bourdieu, Pierre (1997) *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*. København: Hans Reitzels Forlag.

ABSTRACT

Om Bourdieus reflexiva sociologi

MARGARETHA JÄRVINEN

The aim of this article is to translate some of Bourdieu's abstract reasoning on reflexive sociology into concrete recommendations of how such a sociology can be practised. The main focus is on the relationship between practical knowledge and theoretical knowledge. Firstly, Bourdieu's "objectified objectification", and the fundamental conflict between practice and discourse on practice, is discussed. Secondly, the construction of the object, and Bourdieu's dissociation from bureaucratic, administrative research categories as well as spontaneous sociological preconstructions, is analyzed. Thirdly, some of Bourdieu's own analyses of positions, dispositions and positionings, are presented as examples of his reflexive sociology. For Bourdieu, the social is history through and through, and the main task of sociology is to discover history where it is best hidden.
